

Шугало В.М.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

КОРЕЛЯЦІЯ МІЖ ПРАВОВИМИ НОРМАМИ ТА СУСПІЛЬНИМИ ЦІННОСТЯМИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Вступ. Сучасні трансформаційні процеси в Україні, особливо у кризових умовах, висвітлюють необхідність глибокого аналізу взаємозв'язку між правовими нормами та суспільними цінностями. Правові норми, закріплені у Конституції та законодавстві, не існують ізольовано – вони відображають та закріплюють цінності, що домінують у суспільстві. Водночас самі цінності формуються під впливом історичних, культурних, економічних та політичних чинників і зазнають суттєвих змін у складних умовах.

Проблема полягає у визначенні механізмів, через які суспільні цінності впливають на зміст і спрямованість правового регулювання, а правові норми – на формування та розвиток правосвідомості. Недостатнє усвідомлення цієї взаємодії може призвести до зниження ефективності правових механізмів, конфлікту між нормами права та морально-культурними орієнтирами громадян, що особливо небезпечно у періоди суспільних криз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання взаємозв'язку розглядалося багатьма науковцями, адже тема правових норм, суспільних цінностей та правосвідомості є фактично вічною, оскільки вона стосується фундаментальних основ функціонування будь-якого суспільства і держави. Однак, особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах глибоких суспільних трансформацій, коли від узгодженості між правовими нормами та домінуючими цінностями залежить не лише рівень правосвідомості, а й стабільність та легітимність державної влади.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ціннісних основ правосвідомості особистості дає змогу проаналізувати ключові категорії – «суспільна цінність» і «правові норми».

Як різновиди суспільної свідомості, вони, з однієї сторони, належать до різних сфер духовного життя, оскільки відображають різнопорядкові явища. З іншої – обидві постають як форми і закони існування світу загалом, визначаючи місце людини в ньому та її ставлення до навколишньої реальності у практичній та пізнавально-теоретичній площині. У цих сферах втілюються притаманні їм об'єктивні закономірності, що відповідають потребам суспільного розвитку, а також відображають соціальні позиції, інтереси й проблематику конкретної історичної епохи.

Тому, взаємозв'язок суспільних цінностей та права можна розглядати як безперервний процес, у межах якого формується й розвивається правосвідомість особистості.

Правова норма є нормативною основою правового регулювання та виконує роль ключового інструмента упорядкування суспільних відносин. Вона має низку загальних ознак, які визначають її зміст і призначення. По-перше, норма права виступає формою закріплення та визначення прав і обов'язків суб'єктів. Право у загальному розумінні – це гарантована державою можливість певної поведінки особи, тоді як обов'язок передбачає необхідність вчинити визначені дії або утриматися від їх здійснення. По-друге, правова норма є правилом поведінки загальнообов'язкового характеру, тобто владним приписом держави. Це

означає, що всі громадяни зобов'язані дотримуватися встановлених державою правил та керуватися у своїх діях і рішеннях буквою закону. Її загальний характер полягає у застосуванні не до одного конкретного випадку, а до широкого кола ситуацій, що можуть виникати внаслідок суспільних відносин, у тому числі й правопорушень. Саме з метою упорядкування та узагальнення подібних відносин між людьми формулюється правова норма. По-третє, вона має формально визначений характер і закріплюється в нормативно-правових актах. Необхідною умовою її існування є письмова форма та офіційна визначеність, що забезпечує чітке окреслення прав і обов'язків учасників суспільних відносин. У нормі права також передбачаються наслідки її порушення, зокрема встановлюється юридична відповідальність як засіб примусового забезпечення її дії [1, 56].

У своєму дослідженні Матяж С.В. та Березянська А.О. зазначають, що поняття «цінність» широко вживається у філософській та іншій спеціальній літературі для позначення людського, соціального та культурного значення певних явищ дійсності. На думку П. Менцера, цінність – це те, що людське почуття спонукає визнавати найважливішим, чого варто прагнути та до чого слід ставитися з повагою й визнанням. М. Головатий трактує цінності як певні ідеї та погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби й інтереси. М. Рокич, своєю чергою, визначає цінності як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування має особисту значущість і перевагу над протилежними чи альтернативними варіантами. Як підкреслюють С. Возняк і В. Кононенко, поняття «цінність» є близьким до категорії «значущість». Цінністю можна вважати все, що людина здатна оцінити, що є для неї важливим і значущим, тобто таке, що відіграє помітну роль у її життєдіяльності з огляду на потреби, інтереси та цілі [2, с. 28].

Також вони наголошують, що цінність має суб'єктивний характер: те, що для однієї

людини становить значущість, інша може недооцінювати або взагалі не вважати цінністю [2, с. 28].

На нашу думку, наведені підходи до визначення поняття «цінність» добре відображають її багатовимірний і водночас суб'єктивний характер.

Варто підкреслити, що цінності є не лише особистими орієнтирами, а й фундаментом для формування суспільних норм, у тому числі й правових.

Суб'єктивність цінностей не заперечує існування певного «спільного ядра» – базових цінностей, які визнаються більшістю членів суспільства, таких як справедливість, свобода, безпека, людська гідність.

Саме через призму цінностей людина сприймає, оцінює та інтерпретує правові норми, а відтак вони стають ключовим чинником розвитку правової свідомості.

Стосовно того, що для однієї людини є пріоритетною цінністю, наприклад свобода слова чи суспільна стабільність, для іншої відповідна цінність може мати лише другорядне значення або навіть викликати критичне ставлення, відзначаємо, що такі відмінності зумовлені впливом культурного середовища, рівня освіти, виховання, соціального статусу та особистих життєвих орієнтирів.

Разом із тим, незалежно від індивідуальних відмінностей, будь-яке суспільство потребує певного мінімального комплексу «спільних цінностей», що забезпечують його гармонійний розвиток і стабільне функціонування правової системи. У цьому контексті право відіграє важливу роль як механізм, що інтегрує різні індивідуальні цінності, трансформуючи їх у єдині соціально значущі стандарти.

Наприклад, для молодшої людини, яка активно користується соціальними мережами, свобода доступу до інтернету та можливість вільно висловлювати свою думку онлайн можуть бути ключовими цінностями. Водночас для людини старшого покоління, яка відчуває тривогу через потік неперевіреної інформації та дезінформації, пріори-

тетнішою цінністю може бути державний контроль за інформаційним простором задля забезпечення стабільності та безпеки. Тому, вважаємо, такий приклад добре ілюструє складний взаємозв'язок між індивідуальними та суспільними цінностями. Право в цьому випадку виконує роль балансира, який має узгодити інтереси свободи та безпеки, уникаючи крайнощів як надмірної цензури, так і повної відсутності регулювання. Здатність правової системи інтегрувати різні цінності в єдину нормативну рамку є одним із ключових чинників формування гармонійної правосвідомості в суспільстві.

Норми права, закріплені в Конституції України, як в Основному Законі держави, мають визначальне значення у формуванні правосвідомості громадян, оскільки вони не лише встановлюють правові рамки функціонування суспільства та держави, а й закріплюють базові суспільні цінності, на яких ґрунтується українська правова система.

Передусім, Конституція України визначає фундаментальні права, свободи та обов'язки людини і громадянина (розділ II), серед яких право на життя (ст. 27), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), свободу слова та думки (ст. 34), право на освіту (ст. 53) тощо [4]. Ці положення не лише гарантують юридичний захист особи, а й формують у суспільній свідомості уявлення про цінність людської гідності, особистої свободи, рівності перед законом та соціальної справедливості.

Конституційні норми також закріплюють принципи народовладдя, верховенства права, поділу влади, політичного та ідеологічного плюралізму (ст. 5, ст. 8, ст. 15) [4]. Ці принципи транслиують суспільні ідеали демократичного устрою, взаємоповаги, толерантності та громадянської відповідальності.

Важливу роль у формуванні правосвідомості відіграють норми, що визначають пріоритет прав і свобод людини над будь-якими іншими інтересами (ст. 3), а також закріплюють, що права і свободи не є абсолютними й можуть обмежуватися лише законом та

в інтересах національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей (ст. 64) [4]. Це розвиває у громадян розуміння балансу між індивідуальними правами та суспільними інтересами. Тому, Конституція України виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є юридичною основою правопорядку, з іншого – носієм та транслятором ключових суспільних цінностей, які безпосередньо впливають на формування правосвідомості громадян, спрямовуючи їхню поведінку у правове русло та закріплюючи у свідомості ідеали демократії, свободи та справедливості.

Повністю поділяємо приклад, наведений у дослідженні В. Бліхара, Г. Католик та Б. Католик, щодо трансформації ціннісних орієнтацій українців у перші години та дні після початку воєнних дій. Значна кількість сімей була змушена покинути рідні домівки, перемістившись у безпечніші регіони України або за кордон. Тисячі матерів із дітьми, часто без чоловіка, а іноді й разом із ним, опинилися без житла, звичного укладу життя, знайомого дитячого садка чи школи. Для них найвищою та безумовною цінністю стало збереження життя, тоді як патріотичні почуття, прив'язаність до дому та інші соціокультурні цінності відступили на другий план, поступившись місцем нагальній потребі у фізичній безпеці. Водночас чимало громадян залишилися у власних оселях, незважаючи на відсутність гарантій безпеки, втрату спокою, руйнування звичного побуту та переривання навчального процесу. Для них провідною стала цінність збереження дому та прив'язаності до рідної землі, що, ймовірно, було зумовлено не лише раціональними міркуваннями, а й глибинними архетипічними установками, закорієними у колективному та особистісному несвідомому [3, с. 14].

І тут вступає в дію норма права, яка виступає універсальним регулятором, здатним спрямовувати поведінку людей у кризових ситуаціях, врівноважувати індивідуальні та суспільні цінності та забезпечувати реаліза-

цію базових прав – від права на життя й безпеку до права на житло та свободу пересування. Саме право створює правові рамки, що допомагають узгоджувати різні, а часом і суперечливі, ціннісні орієнтації, перетворюючи їх на спільно прийняті норми співіснування в умовах воєнних викликів.

Варто підкреслити, що в сучасних наукових дослідженнях відсутня єдина класифікація цінностей. У науковому дискурсі вони інтерпретуються по-різному: одні автори розглядають цінність як об'єктивну сутність речей, інші – як грошову вартість або власне цінність предмета, треті ототожнюють її з поняттям блага чи корисності для особистості, четверті – із суб'єктивною значущістю об'єкта для життєдіяльності людини, а п'яті – з його здатністю задовольняти потреби, інтереси та бажання [2, с. 28-29].

Власне, про це й свідчить наведений вище приклад трансформації ціннісних орієнтацій українців під час воєнних дій: для одних у центрі системи цінностей опинилося збереження життя, для інших – л збереження дому та прив'язаності до рідної землі. Такі відмінності підтверджують багатовимірний та суб'єктивний характер цінностей, їхню залежність від конкретних життєвих обставин і водночас демонструють, як у кризових умовах вони набувають нових смислів, трансформуючись під впливом зовнішніх загроз та правових механізмів, що регулюють поведінку людей.

У воєнних умовах норми права та суспільні цінності набувають особливого значення та проявляються у практичних ситуаціях. До прикладу: право на життя (ст. 27 Конституції України) реалізується через заходи цивільного захисту – евакуацію населення із зон активних бойових дій, створення укриттів, гуманітарні коридори. Збереження життя стає абсолютним пріоритетом, навіть якщо для цього необхідно тимчасово обмежити інші права, наприклад, свободу пересування.

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України) в умо-

вах воєнного стану зберігається, але може бути частково обмежене через комендантську годину або перевірку документів задля забезпечення безпеки.

Свобода слова (ст. 34 Конституції України) під час війни функціонує в умовах інформаційної безпеки: держава може обмежувати поширення інформації, яка загрожує національній безпеці, водночас зберігаючи можливість громадян отримувати достовірні новини з офіційних джерел.

Право на освіту (ст. 53 Конституції України) забезпечується навіть у складних умовах через дистанційне навчання, що підтримує доступ до знань та розвиток молодого покоління.

Право на свободу пересування (ст. 33 Конституції України) може бути тимчасово обмежене в інтересах оборони та безпеки, наприклад, у прифронтових регіонах, але при цьому громадянам гарантується можливість виїзду в безпечні місця. Тому, під час кризових ситуацій, зокрема війни, Конституція України виконує подвійну функцію: з однієї сторони, вона є юридичною основою правопорядку, а з іншої – інструментом збереження й адаптації ключових суспільних цінностей, таких як життя, безпека, свобода, гідність і солідарність. Взаємодія правових норм і цінностей у цей період сприяє не лише захисту прав громадян, але й зміцненню їх правосвідомості, що є фундаментом для подальшого відновлення та розвитку демократичної держави.

Висновки. Таким чином, взаємозв'язок правових норм і суспільних цінностей становить один із ключових механізмів формування правосвідомості, оскільки саме через поєднання нормативно-правових приписів та установлених морально-культурних орієнтирів відбувається усвідомлення громадянами сутності права, його ролі та значення у суспільстві.

Правова норма, будучи формально визначеним, загальнообов'язковим і гарантованим державою правилом поведінки, закріплює ті цінності, які визнаються суспільством як базові: справедливість, рівність, свобода, гідність людини, безпека. Водночас цінності

надають змістовного наповнення правовим нормам, забезпечуючи їх моральну легітимність і прийнятність для громадян. Тому, норма права є не лише інструментом регулювання суспільних відносин, а й формою вираження колективної системи цінностей.

Формування правосвідомості відбувається у двосторонньому процесі. З однієї сторони, правові норми, закріплені у Конституції, законах та інших нормативно-правових актах, визначають рамки правомірної поведінки, формують у громадян розуміння своїх прав і обов'язків, закладають уявлення про неприпустимість порушення закону. З іншої сторони, суспільні цінності впливають на зміст і спрямованість правового регулювання, оскільки законодавство, яке суперечить домінуючим моральним переконанням, часто втрачає ефективність або зазнає змін під тиском громадської думки.

У кризові періоди, зокрема під час війни, кореляція між правовими нормами та цінностями проявляється особливо виразно. Наприклад, конституційні гарантії права на життя (ст.

27), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), а також права на свободу думки й слова (ст. 34) поєднуються з суспільними цінностями безпеки, патріотизму та солідарності. У перші дні повномасштабного вторгнення для багатьох українців пріоритетними стали цінності фізичного виживання та захисту рідних, що відобразилося у масовій евакуації та добровільній мобілізації. Ці дії відбувалися у межах правових норм, які гарантували право на свободу пересування та захист від небезпеки, але водночас передбачали можливі обмеження в інтересах оборони держави.

Тому, кореляція між правовими нормами та суспільними цінностями є динамічним процесом взаємного впливу. Право закріплює та охороняє цінності, надаючи їм обов'язкової сили, а цінності, своєю чергою, забезпечують моральну основу права, сприяючи його прийняттю та дотриманню. У результаті формується правосвідомість, яка поєднує знання правових норм, їхнє моральне сприйняття та готовність діяти відповідно до закону навіть у найскладніших суспільних умовах.

Анотація

Метою роботи є дослідження взаємозв'язку правових норм і суспільних цінностей у формуванні правосвідомості особистості. Методика передбачає комплексний аналіз та узагальнення наявних науково-теоретичних напрацювань та законодавства із подальшим формулюванням відповідних висновків і рекомендацій. Методика дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових і спеціально-правових методів, спрямованих на виявлення взаємозв'язку між правовими нормами та суспільними цінностями. В процесі дослідження визнано, що правові норми та суспільні цінності перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємно впливаючи на зміст і спрямованість правового регулювання. Конституційні положення не лише закріплюють базові права й свободи, а й відображають ключові цінності суспільства, формуючи правосвідомість громадян навіть у кризових умовах, зокрема в період збройного конфлікту. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі взаємозв'язку правових норм і суспільних цінностей у процесі формування правосвідомості, з урахуванням впливу кризових умов, зокрема воєнного стану, на трансформацію ціннісних орієнтацій та їх закріплення у правовій системі. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів для удосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності, формування ефективних механізмів узгодження правових норм із суспільними цінностями, а також розробки програм правового виховання, спрямованих на підвищення рівня правосвідомості громадян. Запропоновані висновки можуть бути використані у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування для посилення легітимності правових рішень, у системі освіти – для вдосконалення навчальних курсів з правознавства та громадянської освіти, а також у роботі громадських організацій – для популяризації правових знань

і формування культури відповідального ставлення до права. Кореляція між правовими нормами та суспільними цінностями є динамічним процесом взаємного впливу. Право закріплює та охороняє цінності, надаючи їм обов'язкової сили, а цінності, своєю чергою, забезпечують моральну основу права, сприяючи його прийняттю та дотриманню. У результаті формується правосвідомість, яка поєднує знання правових норм, їхнє моральне сприйняття та готовність діяти відповідно до закону навіть у найскладніших суспільних умовах.

Ключові слова: держава, правові норми, суспільні цінності, правосвідомість, Конституція України, воєнний стан, кризові умови, ціннісні орієнтації, правове регулювання, суспільство, правове виховання.

Shuhalo V.M. Correlation between legal norms and social values in the process of forming legal awareness

Summary

The purpose of the work is to study the relationship between legal norms and social values in the formation of a person's legal consciousness. The methodology involves a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical developments and legislation with the subsequent formulation of relevant conclusions and recommendations. The research methodology is based on the use of a complex of general scientific and special legal methods aimed at identifying the relationship between legal norms and social values. In the process of research, it was recognized that legal norms and social values are closely interconnected, mutually influencing the content and direction of legal regulation. Constitutional provisions not only enshrine basic rights and freedoms, but also reflect the key values of society, forming the legal consciousness of citizens even in crisis conditions, in particular during armed conflict. The study consists in a comprehensive analysis of the relationship between legal norms and social values in the process of forming legal consciousness, taking into account the influence of crisis conditions, in particular martial law, on the transformation of value orientations and their consolidation in the legal system. Practical significance of the study lies in the possibility of using its results to improve law-making and law-enforcement activities, the formation of effective mechanisms for harmonizing legal norms with social values, as well as the development of legal education programs aimed at increasing the level of legal awareness of citizens. The proposed conclusions can be used in the activities of state authorities and local governments to strengthen the legitimacy of legal decisions, in the education system - to improve training courses in law and civic education, as well as in the work of public organizations - to popularize legal knowledge and form a culture of responsible attitude to law. The correlation between legal norms and social values is a dynamic process of mutual influence. Law establishes and protects values, giving them binding force, and values, in turn, provide the moral basis of law, contributing to its acceptance and observance. As a result, legal consciousness is formed, which combines knowledge of legal norms, their moral perception and readiness to act in accordance with the law even in the most difficult social conditions.

Key words: state, legal norms, social values, legal awareness, Constitution of Ukraine, martial law, crisis conditions, value orientations, legal regulation, society, legal education.

Список використаних джерел:

1. Пильгун Н.В. Особливості та значення норми права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2022. С. 55-57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/11>.
2. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*. Випуск 213. Том 225, 2013. С. 27-30.
3. Бліхар В., Католик Г., Католик Б. Цінності: поняття, структура та підходи у контексті сучасних військових екзистенцій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 13, 2022. С. 11-20.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР.